

Επτά Εκκλησίες της Μικράς Ασίας

Περίληψη :

Οι επτά εκκλησίες είναι οι χριστιανικές κοινότητες επτά σημαντικών μικρασιατικών πόλεων. Σε αυτές απευθύνεται η Αποκάλυψη του Ιωάννη και άλλα χριστιανικά κείμενα όπως οι επιστολές του Ιγνατίου Αντιοχείας, με στόχο να ενδυναμώσουν την πίστη των χριστιανών και να τους προετοιμάσουν για τη Δευτέρα Παρουσία.

Χρονολόγηση

1ος αι. μ.Χ.

Γεωγραφικός εντοπισμός

Μικρά Ασία

1. Η ιδιαίτερη σημασία της Αποκάλυψης του Ιωάννη και τα προβλήματα της έρευνας

Η Αποκάλυψη του Ιωάννη είναι το τελευταίο βιβλίο της Καινής Διαθήκης. Πραγματεύεται τον αγώνα μέχρις εσχάτων του Θεού εναντίον του Διαβόλου. Η υπέρτατη αυτή αναμέτρηση καταλήγει στη θριαμβευτική κυριαρχία της θεϊκής θέλησης και στην ήττα των δυνάμεων του κακού. Απώτερος στόχος του αποκαλυπτικού κειμένου ήταν η προετοιμασία των πιστών για την έλευση της Δευτέρας του Χριστού Παρουσίας.

Ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται με δύο τρόπους: αφενός μέσω της εσχατολογικής διαφώτισης και της παρότρυνσης των χριστιανών για εγρήγορση και μετάνοια και αφετέρου μέσω της παραμυθίας για τις επικείμενες δοκιμασίες που θα προηγηθούν της Δευτέρας Παρουσίας. Στο πλαίσιο αυτό, το κείμενο δομείται πάνω σε μια συνεχή εναλλαγή αποκαλυπτικών οραμάτων που προαναγγέλλουν φοβερά δεινά, με παραμυθητικές σκηνές, οι οποίες έχουν στόχο να μετριάσουν τον τρόπο που προκαλούσε η προαναγγελία των επικείμενων αυτών συμφορών.

Το θέμα του συγγραφέα της Αποκάλυψης είναι ένα ζήτημα που συνεχίζει να απασχολεί την έρευνα από την Ύστερη Αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Η χριστιανική παράδοση αναφέρει ρητά ότι η Αποκάλυψη είναι έργο του Αποστόλου Ιωάννη από την Παλαιστίνη, γιου του Ζεβεδαιού. Στον ίδιο αποδίδονται τέσσερα ακόμα κείμενα της Καινής Διαθήκης, το Τέταρτο Ευαγγέλιο και τρεις επιστολές.¹ Ο ίδιος ο Ιωάννης δηλώνει ότι είναι ο συγγραφέας του κειμένου και μάλιστα αποκαλεί τον εαυτό του «δούλο» του Θεού. Παρ' όλα αυτά, η Αποκάλυψη προκάλεσε εξαρχής τόσο έντονες αντιδράσεις στους κόλπους της Εκκλησίας, ώστε αμφισβητήθηκε ακόμα και η πατρότητά της.² Η συστηματικότερη αμφισβήτηση προήλθε από το Διονύσιο από την Αλεξάνδρεια (+265), ο οποίος υποστήριξε ότι ο συγγραφέας της Αποκάλυψης δεν είναι ο ίδιος με αυτόν του Τέταρτου Ευαγγελίου.³ Σύγχρονοι ερευνητές διατύπωσαν την άποψη ότι η Αποκάλυψη είναι ψευδεπίγραφο έργο, όπως πολλά ιουδαϊκά και χριστιανικά αποκαλυπτικά κείμενα. Θεωρούν ότι αποδόθηκε στον Ιωάννη σε πολύ μεταγενέστερη περίοδο, σύμφωνα με μια άγια τακτική της Εκκλησίας να συσχετίζει αποκαλυπτικά κυρίως κείμενα με μεγάλες μορφές των πρώτων χριστιανικών χρόνων, προκειμένου να τους προσδώσει κύρος και να τα «νομιμοποιήσει» στη συνείδηση των πιστών. Το θέμα της πατρότητας του κειμένου κάθε άλλο παρά έχει αποσαφηνιστεί.⁴ Πάντως, η πλειονότητα των σύγχρονων μελετητών ακολουθεί τη χριστιανική παράδοση και το αποδίδει στον Απόστολο Ιωάννη.

Συναφές με το θέμα του συγγραφέα είναι και αυτό της χρονολόγησης. Ο Ειρηναίος (περ. 180), που γνώριζε τον επίσκοπο Σμύρνης και μετέπειτα μάρτυρα [Πολύκαρπο](#) (περ. 70-150), καθώς και άλλοι της ίδιας γενιάς, χρονολογούν την Αποκάλυψη στα τελευταία χρόνια της αρχής του αυτοκράτορα [Δομιτιανού](#) (81-96). Σύγχρονοι ερευνητές τοποθετούν τη συγγραφή του έργου νωρίτερα, στα χρόνια του [Νέρωνα](#) (54-68).⁵

Μια προσεκτική εξέταση των ιστορικών πληροφοριών που ανιχνεύονται στην Αποκάλυψη παραπέμπει στη χρονική περίοδο από το 70 μ.Χ. μέχρι το θάνατο του Δομιτιανού το 96. Έτσι, ο συγγραφέας φαίνεται ότι γνωρίζει την πυρπόληση της Ρώμης

Επτά Εκκλησίες της Μικράς Ασίας

από το Νέρωνα το 64, για την οποία κατηγορήθηκαν οι χριστιανοί, τη χασομική κατάσταση που επικράτησε μετά το θάνατο του Νέρωνα, όταν ξέσπασαν εμφύλιοι πόλεμοι (68-69), καθώς και τα δεινά του Ιουδαϊκού πολέμου (66-70).⁶

Η γλώσσα του κειμένου είναι η ελληνιστική κοινή του 1ου αι. μ.Χ. στη δημοδέστερη μορφή της, με έντονη σημειτική επίδραση στη σύνταξη και το ύφος. Οι επιδράσεις αυτές οφείλονται αφενός στην καταγωγή του συγγραφέα, αφετέρου στις πολυάριθμες εικόνες και εκφράσεις που αυτός δανείζεται από την Παλαιά Διαθήκη. Η Αποκάλυψη του Ιωάννη αποτελεί πάνω απ' όλα ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα θρησκευτικά κείμενα. Θεωρήθηκε νόθο βιβλίο για μεγάλο διάστημα («αμφιβαλλόμενο»), μέχρι να κερδίσει μια θέση στην Καινή Διαθήκη, μεταξύ των «ομολογουμένων». Στο πλαίσιο αυτό, ο αγώνας για την επιβολή του, ιδιαίτερα στις ανατολικές εκκλησίες, ήταν μακρύς και δύσκολος.

2. Το πρόβλημα της ιστορικότητας του έργου

Ο Ιωάννης αναφέρει στον πρόλογο του έργου τη θεία καταγωγή, το χαρακτήρα και το σκοπό της συγγραφής της Αποκάλυψης. Κύρια μέριμνά του είναι η αναφορά στο παρόν και στο μέλλον και όχι στο παρελθόν. Για το λόγο αυτό, παραθέτει κάποιες –αόριστες μόνο– ιστορικές πληροφορίες, χωρίς να έχει, φυσικά, πρόθεση να παραπληροφορήσει το κοινό του. Επιπλέον, είναι πιθανό πως πειθαρχούσε σκόπιμα σε συνήθεις φιλολογικές συμβάσεις της εποχής του, ώστε να γίνεται περισσότερο κατανοητός στους αναγνώστες του. Σύμφωνα με μια εύστοχη διαπίστωση, ο Ιωάννης «μεταπλάθει τον τρόπο μιας εμπειρίας σε προσδοκία του μέλλοντος».⁷

Στο πρώτο κύριο μέρος προτάσσεται η εισαγωγική οπτασία της θεανδρικής μορφής του Χριστού, η οποία εμφανίζεται στον Ιωάννη και του αναθέτει να συγγράψει γι' αυτά που γνωρίζει και για τα μελλούμενα. Ακολουθεί η υπαγόρευση επτά επιστολών προς τους αγγέλους, δηλαδή τους επισκόπους των επτά εκκλησιών της Μικράς Ασίας, που περιέχουν επίκαιρα για τον καθένα μηνύματα αποκαλυπτικής χροιάς.⁸ Ο ίδιος ο Ιωάννης ομολογεί ότι η υπαγόρευση της θείας βούλησης έγινε όσο ο ίδιος βρισκόταν σε κατάσταση έκστασης.⁹ Ο Χριστός τού αποκάλυψε τις φοβερές τιμωρίες του Θεού για τους αμετανόητους ειδωλολάτρες και ο ίδιος με τη σειρά του τις μεταφέρει στους πιστούς. Τα προφητικά οράματα του Ιωάννη κορυφώνονται με την καταστροφή της Βαβυλώνας, της πόλης του κακού, που ενσαρκώνει την αντιχριστιανική Ρώμη, και της ήττας του επτακέφαλου θηρίου του Σατανά. Ο ίδιος ο Σατανάς αιχμαλωτίζεται για χίλια χρόνια, μέχρι την τελική κρίση από το Θεό, η οποία θα οδηγήσει τους πιστούς σε μία νέα Ιερουσαλήμ.

3. Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και οι επτά εκκλησίες της Ασίας

Η Αποκάλυψη γράφτηκε σε μια εποχή απόλυτης [κυριαρχίας της Ρώμης](#) στη λεκάνη της Μεσογείου. Η ρωμαϊκή ειρήνη και η διάδοση της ελληνικής παιδείας δημιουργούσαν ευνοϊκό κλίμα για τη [διάδοση του χριστιανισμού](#). Οι χριστιανοί ήταν ολιγάριθμοι. Απολάμβαναν ήρεμες σχετικά συνθήκες ζωής, καθώς οι ρωμαϊκές αρχές δεν τους θεωρούσαν ακόμη σοβαρή απειλή για την αυτοκρατορία. Οι οποιεσδήποτε διώξεις οφείλονταν κυρίως στην άρνησή τους να συμμετάσχουν στην [αυτοκρατορική λατρεία](#), που ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στην [επαρχία της Ασίας](#).¹⁰ Οι εκδηλώσεις που σχετίζονταν με την αυτοκρατορική λατρεία αποτελούσαν γεγονότα μείζονος σημασίας για τις ασιατικές πόλεις και η αρνητική στάση των χριστιανών προκαλούσε ανησυχία στους εθνικούς και εκλαμβάνονταν σαν προάγγελος συμφορών.¹¹ Οι χριστιανοί από την πλευρά τους αρνούσαν να δεχτούν την ανοχή που επιδείκνυε η πολυπολιτισμική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία προς τις διάφορες λατρείες της εποχής. Ο χριστιανισμός εμφανιζόταν ως λατρεία αποκαλυπτική και αξίωνε αποκλειστικότητα από τους πιστούς.

Σε σχέση με τις διαπιστώσεις αυτές προκαλεί εντύπωση ότι το κείμενο της Αποκάλυψης δημιουργεί μια άκρως ζοφερή εικόνα για τις συνθήκες ζωής των χριστιανών στις επτά πόλεις. Η Ρώμη παρομοιάζεται με θηρίο και οι εκπρόσωποί της χαρακτηρίζονται διώκτες της πίστης, οι οποίοι θα τιμωρηθούν με τις μεγαλύτερες συμφορές. Το μένος αυτό απηχεί εν μέρει τη συναισθηματική φόρτιση του Ιωάννη από τα πρόσφατα δραματικά γεγονότα του Ιουδαϊκού πολέμου. Ήταν επίσης μία προσωπική θέση του συγγραφέα, ο οποίος προέβλεπε με αυτό τον τρόπο την κυρίαρχη θέση που θα καταλάμβανε η νέα θρησκεία στη ρωμαϊκή επικράτεια.

Επτά Εκκλησίες της Μικράς Ασίας

Εκτός από την καθαρά θρησκευτική-θεολογική προσέγγιση, βαρύνουσα σημασία για την απόπειρα της ιστορικής ερμηνείας της Αποκάλυψης έχει η σαφής αναφορά εκ μέρους του Ιωάννη των άμεσων παραληπτών του κειμένου, δηλαδή των επτά εκκλησιών της Ασίας. Ο όρος «εκκλησία» στους πρώιμους χριστιανικούς χρόνους αναφερόταν στις πρώτες [χριστιανικές κοινότητες](#). Οι εν λόγω επτά εκκλησίες ήταν οι χριστιανικές κοινότητες που υπήρχαν στην [Έφεσο](#), τη [Σμύρνη](#), το [Πέργαμον](#), τα [Θυάτειρα](#), τις [Σάρδεις](#), τη [Φιλαδέλφεια](#) και τη [Λαοδικεία](#).¹² Παρά τις τοπικές διαφοροποιήσεις, οι συνθήκες ζωής στις επτά πόλεις ήταν παρόμοιες.¹³ Όλα τα κοινωνικά στρώματα εκπροσωπούσαν στις χριστιανικές κοινότητες. Δεν έλειπαν οι τεχνίτες, οι έμποροι και οι δούλοι. Από την άλλη δε διαφαίνονται ιδιαίτεροι δεσμοί των χριστιανών με τη ρωμαϊκή αριστοκρατία. Οι πνευματικοί ηγέτες των κοινωνικά σύνθετων αυτών ομάδων ήταν άνθρωποι με κύρος και μεγάλη οικονομική επιφάνεια. Είχαν τη δυνατότητα να στεγάζουν στα σπίτια τους τις εκκλησίες, να οργανώνουν τα κοινά γεύματα, τις «αγάπες», στήριζαν τους φτωχούς, ταξίδευαν κατά βούληση, δέχονταν επισκέπτες.

Η προτίμηση στις συγκεκριμένες πόλεις έχει ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως, καθώς η ύπαρξη χριστιανικών κοινοτήτων στα χρόνια αυτά πιστοποιείται και αλλού στη Μικρά Ασία.¹⁴ Η έρευνα αποδέχεται γενικά ότι ο αριθμός «επτά» είχε ιδιαίτερη συμβολική σημασία και ότι οι επτά πόλεις συμβολίζουν ολόκληρο το σώμα της Εκκλησίας. Πιθανώς οι εκκλησίες αυτές αποτελούσαν ήδη ένα σύνολο που διαδραμάτιζε κάποιον άγνωστο ρόλο στην Ασία την εποχή εκείνη. Πάντως, ο ίδιος ο συγγραφέας δεν αναφέρει ότι απευθύνεται σε μία καθολική Εκκλησία. Αντιθέτως, οι άμεσοι αναγνώστες του, οι χριστιανοί των επτά εκκλησιών, πληροφορούνταν ότι αυτοί ήταν οι αποκλειστικοί παραλήπτες ενός θεόπνευστου κειμένου. Πιθανότατα ο Ιωάννης θέλησε να απευθυνθεί στις πόλεις που ανήκαν στην αρμοδιότητά του ως πνευματικού ποιμένα και καθοδηγητή.

Συμπτωματικά ή όχι, οι πόλεις αυτές αποτελούσαν σημαντικά κέντρα εμπορίου και βρίσκονταν γύρω από έναν κυκλικό εμπορικό δρόμο που ξεκινούσε από την Έφεσο.¹⁵ Ο συγγραφέας γνώριζε καλά την τοπογραφία κάθε πόλης, καθώς και τις ιδιαίτερες παραδόσεις τους. Ήταν εξοικειωμένος με τις συνθήκες που επικρατούσαν και γνώριζε προσωπικά τους «αγγέλους», τους ηγέτες δηλαδή των Εκκλησιών και ίσως και όλους τους πιστούς. Οι εκφράσεις που χρησιμοποιεί πιστοποιούν την ύπαρξη ισχυρού προσωπικού συνδέσμου. Στόχος του ήταν να ενδυναμώσει την πίστη των χριστιανών, δεδομένου ότι ήταν εμφανή τα σημάδια μιας κόπωσης και μιας πνευματικής κάμψης, που οφειλόταν και στη μη έλευση της πολυπόθητης Δευτέρας Παρουσίας. Σε πολλά σημεία ο συγγραφέας διαλέγεται άμεσα με το ποιμνίό του. Ο τόνος του δείχνει πως απευθυνόταν σε κοινό εξοικειωμένο με συζητήσεις θεολογικού και ηθικού περιεχομένου. Όπως φαίνεται, ήταν πεπεισμένος ότι το –ολιγομελές πιθανότατα– ακροατήριό του θα λάμβανε άμεσα γνώση του κειμένου.

Επίσης, δεν είχε αμφιβολία ότι οι πιστοί στις μικρασιατικές αυτές κοινότητες είχαν τη δυνατότητα να κατανοήσουν πλήρως τα εσχατολογικά μηνύματά του. Ως προς τον τρόπο που θα πληροφορούνταν οι χριστιανοί το περιεχόμενο του βιβλίου, ο Ιωάννης είναι σαφής: Ένας θα διάβαζε το κείμενο (ο «αναγινώσκων») και οι υπόλοιποι θα άκουγαν (οι «ακούοντες»), αφού δεν ήταν, φυσικά, δυνατό να διαθέτει κάθε χριστιανός το δικό του αντίτυπο. Άλλωστε, ο χριστιανισμός την εποχή εκείνη ήταν συλλογική –και όχι ατομική– υπόθεση. Οι πιστοί λοιπόν θα συναθροίζονταν και θα άκουγαν την ανάγνωση και ερμηνεία του ιερού κειμένου. Ίσως λάμβαναν το λόγο και κάποιοι που είχαν να προσθέσουν κάτι. Ο συλλογικός αυτός τρόπος μελέτης δεν άφηνε περιθώρια παρανόησης. Άλλωστε οι πιστοί ήταν εξοικειωμένοι με τη γλώσσα και τα σύμβολα της εποχής αλλά και τις εσχατολογικές προσδοκίες των προφητών τους. Σε καθεμία από τις επτά κοινότητες θα υπήρχε τουλάχιστον ένας άνθρωπος που γνώριζε το ύφος και τη σκέψη του Ιωάννη.

Η ερμηνεία του κειμένου αποκτά άλλη διάσταση, αν αναλογιστεί κανείς ότι για τους πρώτους αυτούς παραλήπτες το κείμενο δεν παρουσίαζε τα ίδια προβλήματα ερμηνείας που αντιμετώπισαν οι μεταγενέστερες γενιές. Η αναφορά στην [Πάτμο](#), για παράδειγμα, τον τόπο συγγραφής του έργου, παρείχε πιθανώς κάποιες –άγνωστες στο σύγχρονο αναγνώστη– πληροφορίες. Είναι πιθανό ότι ο Ιωάννης δεν έζησε εκεί εξόριστος από τις ρωμαϊκές αρχές,¹⁶ αλλά απομακρύνθηκε οικειοθελώς για κάποιο διάστημα λόγω των προβλημάτων που αντιμετώπιζε με τους χριστιανούς αντιπάλους του στις επτά πόλεις. Πίστευε προφανώς ότι η παραμονή του στην Πάτμο θα ισχυροποιούσε τη θέση του στις παρακείμενες μικρασιατικές κοινότητες που καθοδηγούσε πνευματικά. Είναι αρκετά πιθανό ότι μετά τη συγγραφή του έργου ο Ιωάννης εγκαταστάθηκε στην Έφεσο.

Στο κείμενο πάντως δεν ανιχνεύεται κάποια προσωπική προτίμηση του Ιωάννη προς τη μία ή την άλλη κοινότητα. Ήταν υποχρεωμένος να τις επιβλέπει και να τις νουθετεί όλες, χωρίς διακρίσεις.¹⁷ Στις επιστολές προς την Έφεσο και την

Επτά Εκκλησίες της Μικράς Ασίας

Πέργαμο μέμφεται τους Νικολαΐτες, μια αίρεση που πρόσβευε τη δυνατότητα σύζευξης της χριστιανικής θρησκείας και ορισμένων παγανιστικών αρχών,¹⁸ καθώς και άλλους, οι οποίοι παροτρύνουν τους χριστιανούς να τρώνε τροφή που προέρχεται από παγανιστικές θυσίες και να τελούν μοιχεία.¹⁹ Τέτοιου είδους αναφορές αποδεικνύουν ότι ο Ιωάννης επισκεπτόταν περιοδικά τις επτά εκκλησίες, ακολουθώντας ίσως το δρομολόγιο που υποδεικνύει η απαρίθμηση των πόλεων. Φυσικά μπορούσε να ακολουθήσει διαφορετική διαδρομή, αν το επέβαλλαν οι ανάγκες. Ο στόχος του ήταν πάντοτε ένας: να αφυπνίσει τους χριστιανούς που κατοικούσαν στις πόλεις αυτές, προκειμένου να αντισταθούν στις θρησκευτικές, κοινωνικές και οικονομικές επιταγές της εποχής τους, που –σύμφωνα με τον Ιωάννη– θα οδηγούσαν την ανθρωπότητα στην καταστροφή.

Τα μηνύματα που διέπουν το κείμενο καθιστούν σαφές πέραν κάθε αμφισβήτησης ότι η μοναδική σωτηρία είναι η χριστιανική πίστη και η ενάρετη ζωή. Ο τόνος γενικά είναι επικριτικός. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ιωάννη, στις επτά πόλεις επικρατούσε κατάσταση έντασης και διαφθοράς. Μεταξύ των πιστών κυκλοφορούσαν «ψευδοαπόστολοι» και «ψευδοπροφήτες». Οι κοινότητες ήταν διχασμένες, γιατί υπήρχαν ομάδες με συγκρουόμενες διδασκαλίες και εκ διαμέτρου αντίθετες ηθικές και θρησκευτικές αντιλήψεις. Ακόμη και οι λίγοι πιστοί τους οποίους επαινεί ο Ιωάννης εμφανίζονται υποτονικοί, χωρίς τον παλιό τους ζήλο για τη χριστιανική πίστη, ακόμη και ανεκτικοί απέναντι στους αντιπάλους του χριστιανισμού. Άλλες κοινότητες είχαν υποπέσει σε έναν κοσμικό τρόπο ζωής, άλλες είχαν αποκοιμηθεί, άλλες είχαν αδιαφορήσει για την πίστη ή είχαν απολέσει την αγάπη που έτρεφαν αρχικά για το Χριστό. Ο Ιωάννης επαινεί μόνο τη Σμύρνη και τη Φιλαδέλφεια για τον ενάρετο τρόπο ζωής των χριστιανών που ζούσαν εκεί. Θεωρούσε ορισμένα από τα αμαρτήματα αυτά θανάσιμα και για να τα καταπολεμήσει τους φοβέριζε με τις τρομερότερες απειλές που μπορούσε να φανταστεί. Κατ' αυτόν, τα εσωτερικά αυτά προβλήματα αποτελούσαν μεγαλύτερη απειλή από τις εξωτερικές δυσκολίες με τους εθνικούς και τους Εβραίους.

Είναι προφανές λοιπόν η κοινωνική διάσταση του αποκαλυπτικού αυτού κειμένου. Τι απήχηση είχαν άραγε τα κηρύγματα του Ιωάννη στις επτά εκκλησίες; Δεν είναι υπερβολή να υποστηρίξει κανείς ότι η θέση του ως πνευματικού ηγέτη ήταν αρκετά δύσκολη, αφού φαίνεται πως είχε χάσει σε μεγάλο βαθμό τον έλεγχο του πνευματικού ποιμνίου του. Είναι προφανές πως μια μερίδα πιστών δεν υπολόγιζε καθόλου τις νουθεσίες του, κάποιοι τις τηρούσαν επιλεκτικά, ενώ ελάχιστοι πορεύονταν σε ένα δρόμο που ήταν αποδεκτός από αυτόν. Ενώ αυτός πρόσβευε την κοινωνική απομόνωση εν αναμονή της συντέλειας του κόσμου, οι περισσότεροι πιστοί συνέχιζαν τις κοσμικές ασχολίες τους για μια καλύτερη ποιότητα ζωής. Ο ίδιος δεν έτρεφε την ελπίδα ότι θα εισακουστεί από το σύνολο των πιστών. Από όλους τους παραλήπτες, προσδοκούσε ίσως τη δημιουργία ενός στενότερου κύκλου ευσεβών. Τέλος, είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι στην Αποκάλυψη δε γίνεται λόγος για πιθανούς μελλοντικούς αναγνώστες. Το κοινό της ήταν δεδομένο και σύγχρονο. Η αναμονή της άμεσης έλευσης του Κυρίου δεν άφηνε περιθώριο για χρήση του κειμένου από μελλοντικές γενιές.²⁰

1. Σχετικά με την αναφορά του ονόματος «Ιωάννης» σε άλλες πηγές, βλ. Κυρτάτας, Δ.Ι., *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και οι Επτά Εκκλησίες της Ασίας* (Αθήνα 1994), σελ. 45.
2. Είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι πολλά από τα προβλήματα της έρευνας οφείλονται στη σιωπή των πηγών για τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους. Οι Πράξεις των Αποστόλων αναφέρονται κυρίως στη δραστηριότητα του Αποστόλου Παύλου, ενώ ελάχιστα είναι τα στοιχεία για τους πρώτους χριστιανούς. Έτσι, όταν οι πρώτοι συγγραφείς ξεκίνησαν να γράφουν το 2ο αι. μ.Χ. για τα πρώτα βήματα του χριστιανισμού, είχαν στη διάθεσή τους ελάχιστες πηγές.
3. Βασιζόμενος σε γλωσσικές αναλύσεις υποστήριξε την ύπαρξη ενός δεύτερου Ιωάννη, διαφορετικού από το γιο του Ζεβεδαίου, εξαιτίας και της φημολογίας περί ύπαρξης δύο μνημείων στην Έφεσο αφιερωμένων στον Ιωάννη. Την ύπαρξη ενός δεύτερου, πρεσβύτερου Ιωάννη, συγγραφέα της Αποκάλυψης, υποστήριξε και ο Ευσέβιος από την Καισάρεια τον 4ο αιώνα.
4. Για μια σχετική συζήτηση βλ. Κυρτάτας, Δ.Ι., *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και οι Επτά Εκκλησίες της Ασίας* (Αθήνα 1994), σελ. 10-11.
5. Η εικόνα του Αντίχριστου, για παράδειγμα, απηχεί τη λαϊκή αντίληψη ότι ο Νέρωνας θα επέστρεφε μετά την αυτοκτονία του από τον κάτω κόσμο. Από την άλλη, πολλοί ερευνητές θεωρούν την Αποκάλυψη απάντηση των χριστιανών στην απαίτηση του Δομιτιανού να λατρεύεται στις πόλεις σαν

Επτά Εκκλησίες της Μικράς Ασίας

Κύριος και Θεός, Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχουν στοιχεία στις επιστολές που να πιστοποιούν ότι συντάχθηκαν σε εποχή επίσημων διωγμών.

6. Η καταστολή της εξέγερσης ολοκληρώθηκε μόλις το 73, με την πτώση του φρουρίου της Μασάδας.
7. Κυρτάτας, Δ.Ι., *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και οι Επτά Εκκλησίες της Ασίας* (Αθήνα 1994), σελ. 17.
8. Για μια συζήτηση σχετικά με τη δομή του βιβλίου της Αποκάλυψης βλ. Μπρατσιώτης, Π.Ι., «Αποκάλυψις Ιωάννου», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια 2* (1962), σελ. 1083-5· Sweet, J., "The Book of Revelation", *The Oxford Companion to the Bible* (1993), σελ. 651-2.
9. Η εκστατική προφητεία ήταν συνήθης στις πρώτες χριστιανικές κοινότητες.
10. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι αυτοκράτορες της δυναστείας των Φλαβίων (Βεσπασιανός, Τίτος και Δομιτιανός) ήταν εξαιρετικά δημοφιλείς εξαιτίας της γενναιοδωρίας τους προς τα λαϊκά στρώματα. Είναι ενδεικτικό ότι στην Αποκάλυψη αναφέρεται ένας μόνο μάρτυρας, ο Αντύπας, ο οποίος μάλιστα είχε ζήσει σε παλιότερη εποχή, και η γενική εικόνα παραπέμπει σε ήρεμες συνθήκες ζωής.
11. Οι χριστιανοί συνήθως αρνούσαν να συμμετάσχουν στις εκδηλώσεις. Παρ' όλα αυτά ο Ιωάννης, όταν έφτασε στην Έφεσο, έμεινε κατάπληκτος από την ευρύτατη διάδοση της αυτοκρατορικής λατρείας και τη συμμετοχή σε αυτήν ακόμη και χριστιανών. Λέγεται μάλιστα ότι σε ένδειξη διαμαρτυρίας παρακολούθησε τις εκδηλώσεις που σχετίζονταν με τη λατρεία της Εφεσίας Αρτέμιδος ντυμένος στα μαύρα και όχι στα λευκά, όπως όριζε το τελετουργικό της λατρείας.
12. Ιωάννου, *Αποκάλυψη*, 1.9-11.
13. Οι παλιότερες πληροφορίες προέρχονται από τις επιστολές του Παύλου. Λίγο μεταγενέστερα είναι τα στοιχεία από τις Πράξεις των Αποστόλων. Από τις αρχές του 2ου αιώνα προστίθενται οι επιστολές του Ιγνατίου Αντιοχείας, η επιστολή και το Μαρτύριον του Πολυκάρπου και άλλα κείμενα. Οι πηγές κάνουν λόγο και για άλλες μικρασιατικές κοινότητες που δεν τις αναφέρει η Αποκάλυψη, οι οποίες θα είχαν ίδια ή παραπλήσια κοινωνική δομή.
14. Για παράδειγμα, τον 1ο αιώνα πιστοποιείται η ύπαρξη χριστιανικών κοινοτήτων στην Τρωάδα και την Κύζικο.
15. Οι αποστάσεις μεταξύ των επτά πόλεων ήταν από 45 μέχρι 67 χιλιόμετρα.
16. Η Πάτμος, άλλωστε, δε συγκαταλέγεται στους γνωστούς τόπους εξορίας κατά τους Αυτοκρατορικούς χρόνους.
17. Κυρτάτας, Δ.Ι., *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και οι Επτά Εκκλησίες της Ασίας* (Αθήνα 1994), σελ. 52.
18. Ο ηγέτης της αίρεσης αυτής, ο Νικόλαος, προσπαθούσε στην πραγματικότητα να συμβιβάσει τα χριστιανικά διδάγματα και την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής του. Φαίνεται πως η αίρεση αυτή είχε αρκετά μεγάλη απήχηση την εποχή εκείνη. Προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ο Ιωάννης είναι αρκετά συνοπτικός ως προς τα διδάγματα της αίρεσης στην επιστολή του προς τους Εφεσίους, ενώ δίνει περισσότερες πληροφορίες στην επιστολή του προς τους χριστιανούς του Πέργαμου. Επίσης, αναφέρει την αίρεση στην επιστολή του προς τα Θυάτειρα.
19. Ιωάννου, *Αποκάλυψη*, 2. Μεταγενέστεροι συγγραφείς συνδέουν την αίρεση των Νικολαϊτών με τον αγνωστικισμό.
20. Κυρτάτας, Δ.Ι., *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και οι Επτά Εκκλησίες της Ασίας* (Αθήνα 1994), σελ. 64.

Βιβλιογραφία :

	Κυρτάτας Δ.Ι., Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και οι Επτά Εκκλησίες της Ασίας , Αθήνα 1994
	Cimok F., A Guide to the Seven Churches , Istanbul 1998

Επτά Εκκλησίες της Μικράς Ασίας

	Βάμβας Ν. , <i>Η Καινή Διαθήκη του Κυρίου και Σωτήρος Ημών Ιησού Χριστού</i> , Αθήνα 1964
	Aune D.E. , "The form and function of the proclamations to the seven churches (Revelation 2-3)", <i>New Testament Studies</i> , 36 , 1991, 122-204
	Sweet J. , "The book of Revelation", <i>The Oxford Companion to the Bible</i> , 1993, 651-655
	Μπρατσιώτης Π.Ι. , "Αποκάλυψις Ιωάννου", <i>Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια</i> , 2, 1962, 1083-1090

Δικτυογραφία :

	Greek New Testament
http://www-users.cs.york.ac.uk/~fisher/gnt/	

Πηγές

Ιωάννου, *Αποκάλυψη*.